

ในการพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ องค์ประกอบที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งไม่อาจหลีกเลี่ยงในการกล่าวถึงได้ก็คือเรื่องของ "จิต" ความเป็นมนุษย์จะมีความหมายที่สมบูรณ์ก็ต่อเมื่อมีบทบาทของจิตควบคู่อยู่กับพฤติกรรมทางกายด้วย อาทิเช่น การคิดหรือการทำความเข้าใจ การรับรู้และการแสดงความรู้สึก ตลอดจนการตั้งเป้าหมายต่างๆให้แก่ชีวิต กิจกรรมทางจิตเหล่านี้ย่อมมีกระบวนการทำงานที่ซับซ้อนยิ่งกว่ากระบวนการทางจักรกลยิ่งนัก ทำให้เรื่องของจิตกลายเป็นเรื่องในตัวมนุษย์ที่ยากต่อการศึกษาทำความเข้าใจที่สุด และเป็นปัญหาที่ยังถกเถียงกันอยู่เรื่อยมา แม้จนกระทั่งปัจจุบัน

เมิ่งจื่อจึงเป็นนักปรัชญาลัทธิขงจื้อคนแรกที่ทำให้ความสำคัญแก่การศึกษาธรรมชาติของมนุษย์ได้เอ่ยถึงคำว่า "ฉิน" หรือจิตอยู่บางพอสมควร ซึ่งอาจสรุปได้ว่า จิตเป็นอายตนะสำคัญที่สุดของมนุษย์ในการพัฒนาตัวคนให้บรรลุเป้าหมายของชีวิตคือการเป็นนักปราชญ์¹ เป็นอายตนะที่มีความสามารถในการคิดเป็นคุณสมบัติ และ "มีเหตุผลกับคุณธรรมเป็นสิ่งประโลมจิตให้สดชื่นเช่นเดียวกับอาหารที่เนื้อสัตว์เป็นสิ่งที่สร้างความอึดสบายให้แก่กระเพาะอาหาร"² อย่างไรก็ตาม เมิ่งจื่อก็เอ่ยถึงจิตโดยมุ่งเพียงสาระทางคานจิริยศาสตร์เท่านั้น มิได้ตอบปัญหาหรือค้นหาความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของจิตอย่างจริงจัง เขาไม่ได้อธิบายว่า จิตคืออะไรและมีกระบวนการทำงานเป็นอย่างไร นอกจากบอกว่าจิตเป็นอายตนะที่คอยควบคุมอายตนะอื่นๆ³ แม้กระทั่งเรื่องที่มาลงจิต เมิ่งจื่อก็

¹ Men cius, 6 A : 15

² Ibid., 6 A : 7

³ Ibid., 6 A : 5

ตอบว่า สวรรค์เป็นหมอบให้เพื่อเป็นเครื่องชี้ความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับสัตว์อื่น ปัญหาเรื่องจิต จึงเป็นปัญหาที่ยังคลุมเครือค้างอยู่ในใจของสภานิติบัญญัติทั้งหลายตลอดมา ยิ่งเมื่อถึงสมัยราชวงศ์ถังซึ่งพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นมา มีการวิเคราะห์ธรรมชาติของจิตไว้อย่างละเอียดพิสดาร ก็ยิ่งทำให้ปัญหาเรื่องจิตเป็นที่สนใจได้ตามกันมากขึ้นทุกขณะ โดยเหตุนี้ จึงปรากฏว่าในปรัชญาของจูฉี ได้มีการไขข้อข้องใจแก่บรรดาสาธุชนในปัญหาเกี่ยวกับเรื่องจิตอยู่เนืองๆ

ไต่ทราบกันแล้วว่า ตามคำอธิบายของจูฉีนั้น ธรรมชาติของมนุษย์มีโครงสร้างเดียวกันกับโครงสร้างของจักรวาล เพียงแต่โครงสร้างของจักรวาลเป็นโครงสร้างระดับสากลในขณะที่โครงสร้างของธรรมชาติมนุษย์เป็นโครงสร้างในระดับปัจเจกภาพเท่านั้น มนุษย์ประกอบด้วย "ชิ่ง" ชิ่งเป็นธรรมชาติแท้และ "ฉี" ชิ่งทำให้เกิดเป็นธรรมชาติปรากฏการณ์ เช่นเดียวกับที่จักรวาลมีองค์ประกอบแห่ง "หลี่" เป็นกฎเกณฑ์นิรันดรและมี "ฉี" ทำให้เกิดเป็นปรากฏการณ์ทางรูปธรรมต่างๆขึ้นอย่างไรก็ตาม การประกอบกันของ "ชิ่ง" กับ "ฉี" ในระดับปัจเจกภาพหรือ "หลี่" กับ "ฉี" ในระดับสากลภาพ ก็สามารถใช้อธิบายโครงสร้างได้เพียงในแง่จักรกล (mechanic) เท่านั้น เมื่อจะต้องอธิบายธรรมชาติของมนุษย์ซึ่งมีพลังแห่งชีวิตและปัญญา (élan vital) แฝงอยู่ในตัว การพิจารณาเพียงแค่อนัตถิศจะทั้งสองดังกล่าวจึงไม่เพียงพอ ถ้าหากมนุษย์มีสภาพเป็นเพียงหุ่นยนต์คอมพิวเตอร์ ก็อาจจะอธิบายได้ว่า การเคลื่อนไหว ความสามารถคำนวณ หรือแม้แต่การแสดงอารมณ์ออกมามองมนุษย์เกิดจากข้อกำหนดหรือปัจจัยอะไรบางอย่าง แต่มนุษย์มีอากัปกิริยาหึ่งปวงที่เกิดขึ้นจากการบงการของจิตนี่เป็นอายตนะพิเศษอันเต็มเปี่ยมไปด้วยเสรีภาพที่เสมือนจะไร้กฎไร้เกณฑ์และหลายนุภาพที่ปราศจากขอบเขตจำกัด การวิเคราะห์ความเป็นมนุษย์จึงไม่ง่ายดายเช่นนั้น ปัญหาที่ว่า จิตคืออะไร มีความสัมพันธ์กับ "หลี่" และ "ฉี" อย่างไร และมีบทบาทอะไรอยู่ในตัวของปัจเจกภาพทั้งหลายเหล่านี้ ล้วนเป็นปัญหาที่จูฉีจะต้องตอบให้ได้ เพื่อจะได้เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ให้ถ่องแท้ยิ่งขึ้น อันจะเป็นเงื่อนไขกำหนดหน้าที่ของทฤษฎีจริยธรรมของเขาคต่อไป

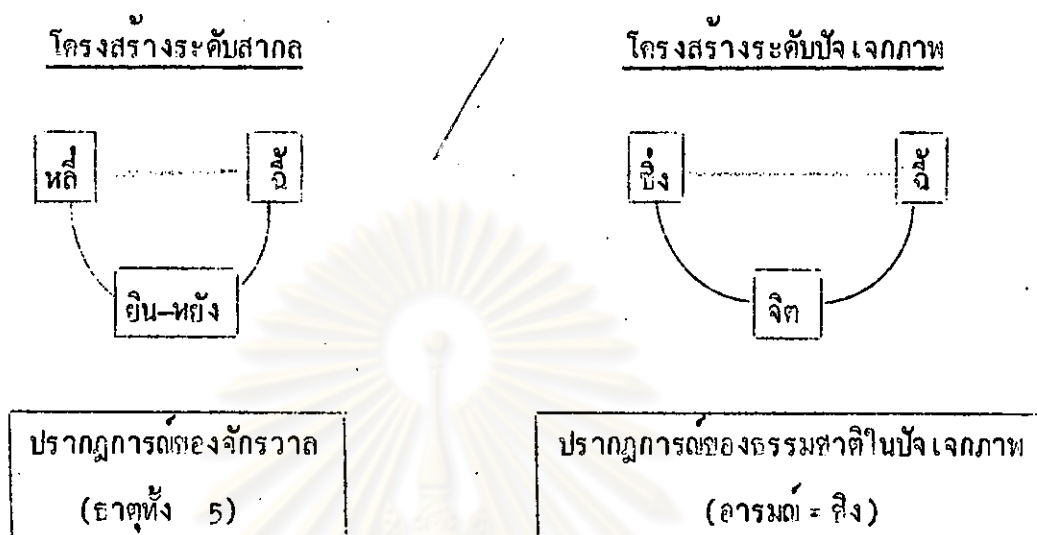
จากคำพูดของจูซีในตอนหนึ่งที่ว่า "สารัตถะของจิต ก็คือการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา" ¹ เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับทฤษฎี โครงสร้างจักรวาลของเขาแล้ว ก็พบว่า จิตจะเทียบได้กับอาการพื้นฐานของจักรวาลคือ ยิน-หยั่ง นั่นเอง เพราะยิน-หยั่งก็มีการเปลี่ยนแปลงไปมาตลอดเวลาเป็นสารัตถะประจำตัวเช่นกัน ในอีกตอนหนึ่งจูซีกล่าวไว้ว่า "อาการเคลื่อนไหวและอาการหยุดเป็นภาคพื้นฐาน 2 ประการของจิต" ² เป็นการยืนยันให้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่า จิตในตัวของปัจเจกภาวะทั้งปวงก็คือยิน-หยั่งในระดับจักรวาลนั่นเอง

ในทฤษฎี โครงสร้างจักรวาลของจูซี จะพบว่า แม้องค์ประกอบพื้นฐานของจักรวาลจะได้แก่ "หลี่" กับ "ฉี" ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น แต่ในกระบวนการเกิดที่แท้จริงนั้น จะต้องเริ่มจากอาการพื้นฐาน 2 อย่างคือ อาการเคลื่อนไหว(หยั่ง)และอาการหยุด(ยิน) หากปราศจากบทบาทของยินและหยั่งแล้ว ขบวนการในการกำเนิดจักรวาลก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ยิน-หยั่งจึงมีบทบาทและฐานะที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่า "หลี่" และ "ฉี" เลย อย่างไรก็ตาม ยิน-หยั่งก็มีไฮอันติมภาวะอย่าง 3 ของจักรวาลแต่อย่างใด เนื่องจากมีฐานะเป็นอาการของ "หลี่" และ "ฉี" เปรียบได้กับคนขี่ม้า เมื่อมาเคลื่อนไหวไป คนบนหลังม้าก็เคลื่อนไปด้วย ปรากฏการณ์ที่เห็นก็คือคนกับม้าเคลื่อนไปพร้อมๆ กัน สิ่งที่มีอยู่จริงคือคนกับม้าเท่านั้น ไม่มีสิ่ง 3 ที่นอกเหนือไปอีก

เมื่อหันกลับมาพิจารณา โครงสร้างของธรรมชาติระดับปัจเจกภาวะ ก็จะสามารถอธิบายจิตได้ในลักษณะเดียวกันกับที่เรากล่าวมาข้างต้นว่า จิต ก็คืออาการพื้นฐานหรือการทำงานของธรรมชาติในปัจเจกภาวะ โดยที่จิตก็มีใช้สิ่งใดอื่นนอกจากจะเป็นอากัปกริยาของ "ฉี" และ "ฉี" ที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กันนั่นเอง ข้อความเปรียบเทียบดังกล่าวมานี้ อาจแสดงให้เห็นได้ชัดเจนขึ้น โดยอาศัยแผนภูมิต่อไปนี้

¹ Chu Hsi, The Philosophy of Human Nature, p.157.

² Ibid., p.158.



ยึน-หฺยง เป็นอากัปกิริยาพื้นฐานสำหรับสร้างสรรค์สิ่งของจักรวาลขึ้นฉันใด จิตก็เป็นองค์กร
พื้นฐานในการสร้างปรากฏการณ์ของธรรมชาติของปัจเจกภาพให้เห็น เป็นรูปธรรมขึ้นฉันนั้น จิตจึงมี
ความสำคัญไม่น้อยไปกว่า "ขีง" และ "จึ" ของปัจเจกภาพแต่อย่างใด

ความสัมพันธ์ระหว่าง ขีง กับ จิต และระหว่าง จิต กับ อารมณ์

ความสัมพันธ์ระหว่าง "ขีง" กับ จิต จะเป็นไปในลักษณะเดียวกันกับความสัมพันธ์ระหว่าง
"หฺลึ" กับ ยึน-หฺยง ของระดับสากลภาพดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในเรื่องว่าด้วยเมตาทสิทฺธของจูฬิ กล่าวคือ
"หฺลึ" เป็นตัวกำหนดความมีอยู่ของยึน-หฺยงขึ้น ถ้าปราศจาก "หฺลึ" ก็ไม่อาจจะมียึน-หฺยง เกิดขึ้นได้
โดยท่านเองเดียวกันนี้ ในระดับปัจเจกภาพ จิตก็จะเกิดขึ้นได้ก็เนื่องมาจากการกำหนดของ "ขีง"
เพื่อให้เป็นองค์กรสำหรับเป็นสื่อแสดงธรรมชาติภายในให้ปรากฏออกเป็นรูปธรรม ถ้าปราศจาก "ขีง"
เสียแล้ว จิตก็ไม่อาจมีขึ้นได้ด้วยเช่นกัน ดังนั้น จิต จึงต้องผูกพันอยู่กับ "ขีง" อย่างจำเป็น

"ชิ่ง" เป็นสิ่งที่เชื่อม โยงมาจาก "หลี่" จิตก็เป็นสิ่งที่เชื่อม โยงมาจาก ยิน-หยั่ง "หลี่" จะแนบเนื่องอยู่ใน Yin-หยั่งอย่างที่ไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ แต่ "หลี่" ก็ยังคงเป็น "หลี่" และ Yin-หยั่งก็ยังคงเป็น Yin-หยั่งอยู่ กรณีสัมพันธ์ระหว่าง "ชิ่ง" กับ "จิต" ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับกรณีสัมพันธ์ระหว่าง "หลี่" กับ "Yin-หยั่ง" ดังกล่าวมานี้¹

ก่อนจะเกิดมีเป็นจิตขึ้น "ชิ่ง" จะเป็นตัวกำหนดคุณลักษณะความเป็นไปของจิตอยู่ก่อน เนื่องจาก "ชิ่ง" ก็คือกฎเกณฑ์ที่คอยกำกับสภาวะทุกอย่างในตัวของปัจเจกภาพ และเมื่อจิตได้เกิดมีขึ้นแล้ว (โดยอาศัยการประกอบกันเข้ากับ "ฉี่") "ชิ่ง" ก็จะต้องแนบเนื่องอยู่ในจิต และอาศัยจิตเป็นประหนึ่งองค์กรในการบัญชาควบคุมตัวของปัจเจกภาพอีกทีหนึ่ง จิตจึงเป็น "ครมภ์(ที่อาศัย)ของชิ่ง"² และมีฐานะเป็นศูนย์ควบคุมและกำหนดพฤติกรรมทางกายภาพตลอดจนพฤติกรรมต่างๆ ทางด้านอื่นของปัจเจกภาพนั้นๆ โดยปริยาย³ โดยลักษณะเช่นนี้ "ชิ่ง" กับจิตย่อมแยกออกจากกันไม่ได้ และมีสถานภาพที่ใกล้เคียงกันจนเหมือนกับจะเป็นสิ่งเดียวกัน เนื่องจากจิตก็คือรูปธรรมที่ "ชิ่ง" กำหนดขึ้นเพื่อให้ทำหน้าที่แทนหน้าที่ของตนเองนั่นเอง

อาการที่จิตได้แสดงออกเรียกว่า "ชิ่ง" หรืออารมณ์ ซึ่งหมายถึงภาพสะท้อนของธรรมชาติภายในตัวของปัจเจกภาพนั้นๆ โดยสภาวะแล้ว "ชิ่ง" ย่อมเป็นนามธรรมบริสุทธิ์ที่ไม่อาจแสดงออก

¹ Ibid., p.229.

The Nature corresponds to the Supreme Ultimate. The Mind corresponds to the Two Modes. The Supreme Ultimate is inherent in the Two Modes and is inseparable from them, but the Supreme Ultimate is the Supreme Ultimate, and the Two Modes are the Two Modes. So it is with the Nature and Mind.

² Ibid., p. 217.

³ J.Percy Bruce, Chu Hsi and His Masters, p.239.

ให้เป็นที่รับรู้ได้ การแสดงควมมีอยู่ของ "สิ่ง" จึงต้องอาศัยจิตเป็นสื่อ จิตจึงเปรียบเสมือนตัวกลาง ที่คอยถ่ายทอดกฎเกณฑ์อันเป็นนามธรรมให้ปรากฏเป็นรูปธรรม และรูปธรรมที่แสดงออกดังกล่าวก็คือ "สิ่ง" นั้นเอง หากจะเปรียบเทียบกับปรัชญาของคานท์แล้ว "สิ่ง" ก็จะเท่ากับภาคที่อยู่ใน Noumena World และ "สิ่ง" ก็คือ Phenomena ของ "สิ่ง" นั้นเอง

จิตซึ่ง เป็นสื่อ เชื่อมแสดง "สิ่ง" ออกเป็น "สิ่ง" นี้ จึงมีสถานะอยู่ 2 สถานะด้วยกัน คือ สถานะก่อนที่จะเกิดมีกัมมันตภาพเป็นจิตขึ้น และสถานะหลังจากที่ได้เกิดเป็นกัมมันตภาพขึ้นแล้ว ก่อนที่จะเกิดเป็นกัมมันตภาพ จิตจะมีสถานะเป็น "สิ่ง" นั้นเอง กล่าวคือจะอยู่ในภาวะที่เป็นกฎเกณฑ์นามธรรม ซึ่งคอยกำหนดความเป็นไปของปัจเจกภาวะ และเมื่อจิตเกิดเป็นกัมมันตภาพหรือตัวตนแห่งจิตขึ้นแล้ว ก็จะมีสถานะเป็น "สิ่ง" หรืออีกนัยหนึ่งก็คือรูปธรรมของ "สิ่ง" นั้นเอง¹ โดยลักษณะเช่นนี้ สถานะที่ จิตจะดำรง เป็นภาวะของจิตอยู่เฉยๆจึงไม่มี เพราะตัวของจิตย่อมเปรียบได้กับกลไกที่เปลี่ยนกลับไป กลับมาระหว่าง "สิ่ง" กับ "สิ่ง" เท่านั้น มิได้เป็นสภาวะที่มีตัวตนนอกเหนือไปจากนี้ หากจะเปรียบเทียบกับวิธีการอธิบายของพุทธศาสนาที่กล่าวไว้ว่าจิตย่อมเกิดดับเกิดดับอยู่ตลอดเวลาแล้ว ก็จะเทียบได้ว่า เวลาที่จิตดับก็คือสถานะที่จิตเป็น "สิ่ง" ซึ่งไร้กัมมันตภาพ และเวลาที่จิตเกิดขึ้นก็คือ เวลาที่จิตมีกัมมันตภาพแสดงออกเป็น "สิ่ง" แต่ตัวของจิตเองย่อมไม่ใช่สิ่งใดอื่นนอกจากการเกิดดับ เกิดดับเช่นนี้อยู่ตลอดเวลา คุณลักษณะพิเศษของจิตเช่นนี้ เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ผู้ต้องอธิบาย ว่าจิตมีการเปลี่ยนแปลงเป็นสารัตถะประจำตัว และ "จิตไม่สามารถเรียกว่าเป็นจิตได้หากปราศจากการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง"² เพราะถ้าเมื่อใดที่จิตหยุดสภาพแห่งการเปลี่ยนแปลงแล้ว ก็จะ ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างดับสูญไปเปรียบเสมือนเครื่องยนต์ที่หยุดทำงาน มิได้หมายความว่า จะเกิดเป็น สภาวะที่นอกเหนือไปจาก "สิ่ง" ซึ่ง เป็นนามธรรมและ "สิ่ง" ซึ่งเป็นรูปธรรมอื่นแต่อย่างใด อันจะทำให้ เกิดเป็นปัญหาที่อธิบายไม่ได้ว่าสภาวะนั้นคืออะไร

¹ Chu Hsi. The Philosophy of Human Nature. p.234.

² Ibid., p.163.

จิตก็เปรียบเสมือนหนึ่งเมล็ดข้าวโพด กฎเกณฑ์และเหตุผลที่กำหนดลักษณะแห่งความเป็นข้าวโพดจึงบรรจุอยู่ในเมล็ดข้าวโพดก็เปรียบได้กับ"สิ่ง" การเจริญเติบโตจนกลายเป็นต้นข้าวโพดตลอดจนการคืนรูปเพื่อให้อยู่อุดหรือคงสถานะแห่งความเป็นข้าวโพดภายใต้ปัจจัยต่างๆที่ใคร่รับมาก็เปรียบได้เท่ากับ"สิ่ง"...จึงพิจารณาคำกล่าวนี้ไว้เป็นบรรทัดฐาน แล้วก็จะเข้าใจว่า สรรสิ่งที่มีอยู่ทั้งหลาย ย่อมเป็นไปในลักษณะเช่นนี้¹

เมล็ดข้าวโพดเป็นสิ่งกลางสำหรับถ่ายทอดความเป็นข้าวโพดอันเป็นกฎเกณฑ์นามธรรมให้กลายเป็นต้นข้าวโพดอันเป็นรูปธรรมโดยจิต จิตก็เป็นตัวกลางที่ถ่ายทอด"สิ่ง"อันเป็นนามธรรมให้แสดงออกเป็น"สิ่ง"อันเป็นรูปธรรมโดยจิตนั้น ส่วนต้นข้าวโพดจะงอกงามเติบโตได้สมบูรณ์เท่าเทียมกับที่"ความเป็นข้าวโพด"กำหนดเอาไว้หรือไม่เพียงใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกอื่นๆที่ส่งผลเข้ามากระทบด้วย เช่นเดียวกับที่"สิ่ง"ที่แสดงออกมาจากจิตก็อาจจะสะท้อนลักษณะของธรรมชาติที่ปรากฏในโลกลี้ภัยมากน้อยต่างๆกันไปตามแต่แรงกระทบของปัจจัยแวดล้อมภายนอก

ความสัมพันธ์ระหว่าง จิต กับ สิ่ง

จากการที่"สิ่ง"ซึ่งเป็นนามธรรมจำเป็นต้องอาศัยจิตเป็นตัวกลางในการแสดงออกเป็นรูปธรรมนั้น แสดงให้เห็นถึงข้อเท็จจริงประการหนึ่งนั่นก็คือ จิตกำลังทำหน้าที่อันเป็นหน้าที่ของ"จิต"อยู่ ทั้งนี้เพราะการสร้างสรรค์สรรพสิ่งให้ปรากฏเป็นรูปธรรมขึ้นนั้นเป็นอำนาจหน้าที่ของ"จิต"โดยตรง ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า จิตก็คือ"จิต"นั่นเอง ความข้อนี้จึงมิได้ช่วยยืนยันเอาไว้ว่า "จิต ก็คือ จิต" ในภาคที่บริสุทธิ์ละเอียดอ่อนที่สุด"² ความพิสดารของจิตที่มีต่างหากออกไปจากรูปธรรมทั่วไป

¹ Ibid., p.235.

"The Mind is like the seed corn : The Principle of life contained in it is the Nature; the putting forth of life on the part of the positive ether is feeling " Extend this principle and you will find that it is so with everything that exists

² Ibid., p.159.

ที่เกิดจาก "ฉี" ก็คือ จิตจะมีอำนาจบังคับหรือกำหนด กระทบทำต่างๆ ได้ โดยเสรีภายในขอบเขตของปัจเจกภาวะที่ครอบครองอยู่ ทั้งนี้ เนื่องจากจิตได้ถูกกำหนดให้อาการที่ปรากฏ เป็นรูปธรรมของตนเป็นอาการที่เท่ากับอาการของกฎเกณฑ์ธรรมชาติภายในที่คอยกำหนดปัจเจกภาหอยู่ด้วย จิตจึงมีส่วนในการกำหนดความเป็นไปของปัจเจกภาวะในฐานะที่เป็นตัวแทนทางรูปธรรมของ "สิ่ง" กล่าวอีกนัยหนึ่ง จิตก็คือ "ฉี" ที่คอยแสดงอาการของ "สิ่ง" เช่นเดียวกับที่ในโครงสร้างของจักรวาลมี Yin-Yang เป็นอาการของ "ฉี" และ "หลี่" พร้อมๆ กันไป

ดังกล่าวนั้น จิตจึงเป็นองค์กรในปัจเจกภาวะทั้งหลายที่มีหน้าที่บทบาทในการเชื่อมประสาน "สิ่ง" เข้ากับ "ฉี" เพื่อให้กฎเกณฑ์นามธรรมสามารถแสดงออก เป็นรูปธรรมต่างๆ ได้ในรูปของ "สิ่ง" ทั้งยังเป็นที่ตั้งหรือศูนย์บัญชาการของ "สิ่ง" อีกด้วย จิต จึงเป็นคำที่มีความหมายกว้างขวางใช้ครอบคลุมไปถึงองค์กรซึ่งทำหน้าที่ดังกล่าวภายในตัวของสรรพสิ่ง ดังนั้น จึงไม่ใช่สมบัติเฉพาะของสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น ยังเป็นสมบัติที่มีอยู่ในวัตถุไร้ชีวิตอีกด้วย เพราะสรรพสิ่งในจักรวาลจะต้องมี "สิ่ง" อยู่ในตัวเสมอ และการแสดงออกทางรูปธรรมของสรรพสิ่งจะมีขึ้นได้ก็จำเป็นจะต้องอาศัย "ฉี" ที่ทำหน้าที่ของจิตดังกล่าว เป็นตัวกระทำที่สำคัญสำหรับเชื่อมให้นามธรรมกลายเป็นรูปธรรมขึ้น ถ้าปราศจากจิตก็ย่อมทำให้ปราศจากรูปธรรมหรือตัวตนของปัจเจกภาหนั้นๆ ด้วยเช่นกัน สรรพสิ่งในจักรวาลจึงต้องมีจิตเป็นองค์ประกอบอยู่ในตัวเสมอ

แต่เนื่องจากความสนใจของการศึกษาเรื่องจิตมักจะเพ่ง เล็งกันอยู่แต่ในขอบเขตของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย เท่านั้น จึงมักปรากฏใช้คำว่าจิตในความหมายที่จำเพาะเจาะจงให้แคบกว่าความหมายข้างต้นลงไปอีก ดังปรากฏอยู่ในคำกล่าวของจูชี่อยู่หลายตอน เช่น "ในแง่ของมนุษย์และสัตว์ต่างๆ คำว่าจิตหมายถึงการผนวกกันเข้าระหว่าง ฉี กับ สัมปชัญญะ (consciousness)"¹ "จิต ก็คือสิ่งซึ่งบรรจุสัมปชัญญะและอาการรับรู้เอาไว้"² และ "คำเพียงคำเดียวที่สามารถใช้

¹ Ibid., p.235. .

² Ibid., p.177.

ครอบคลุมความหมายทั้งหมดของจิต ได้ก็คือคำว่า "ชีวิต" ¹ คำกล่าวของจูซีเหล่านี้ ล้วนแล้วแต่ แสดงความหมายของจิตในแง่ที่เป็นสำนึกหรือวิญญานของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม คำกล่าวเหล่านี้ ก็เป็นเพียงความหมายที่ใช้เฉพาะเจาะจงลงไปว่า จิตมีสภาพเป็นอย่างไรถ้าอยู่ ภายในตัวของสิ่งที่มีชีวิต กล่าวคือ ชีวีให้เห็นข้อแตกต่างระหว่างจิตของสิ่งที่มีชีวิตกับจิตของสิ่งที่ไม่ มีชีวิตว่าอยู่ที่การมีและไม่มีสัมปชัญญะประกอบอยู่ด้วยเท่านั้น คำพูดของจูซีดังกล่าวจึงไม่ได้เป็น การปฏิเสธแต่อย่างใดว่าสิ่ง ไม่มีชีวิตจะปราศจากจิตเป็นองค์ประกอบในตัว

กล่าวโดยสรุป คำว่าจิตหรือ"อิน"ในทัศนะของจูซี จะมีความหมายอยู่ 2 นัยด้วยกันได้แก่

ก. ความหมาย โดยนัยที่กว้างขวางทั่วไป จิต หมายถึงองค์หรือคุณสมบัติซึ่งเปลี่ยนแปลง ไปมาตลอดเวลาอยู่ในตัวของปัจเจกภาวะทั้งหลาย มีบทบาทในการ เป็นศูนย์กลางเชื่อมประสาน ระหว่าง"สิ่ง"กับ"ชี" เพื่อให้ปัจเจกภาวะนั้นๆปรากฏเป็นรูปธรรมหรือตัวตนขึ้นได้ ทั้งนี้ โดยที่จิตก็มี สภาพเป็นทั้ง"หลี่"และ"จี้"พร้อมๆกันอยู่ในขณะเดียวกัน โดยเหตุนี้ สรรพสิ่งในจักรวาลจึงต้องมีจิตเป็นองค์ประกอบอยู่ในตัวด้วยกันทั้งสิ้น ในแง่นี้ จิตจึงมีความหมายเป็นเงาของเจตจำนง (will) ซึ่งกำหนดให้สรรพสิ่งปรากฏขึ้นหรือเป็นไป หากปราศจากเจตจำนงดังกล่าว ปรากฏ- การณ์ทางรูปธรรมทั้งหลายก็ย่อมไม่อาจจะมีขึ้นได้ กฎเกณฑ์อันเป็นสากลก็จะต้องไม่ถ่ายทอดลงมาสู่ ระดับปัจเจกภาพและก็คงจะไม่มีอะไรเกิดขึ้นมา ทุกๆสิ่งที่มีอยู่หรือ เป็นอยู่จึงมีเจตจำนงหรือจิต โดย นัยดังกล่าวเป็นเครื่องกำกับอยู่ สรรพสิ่งจึงมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายแห่งการ เกิดอยู่แล้วในตัว อย่างถวนทั่ว มิได้เกิดขึ้นมาอย่างเลื่อนลอยและไร้เหตุผล ความหมาย โดยนัยนี้อาจเทียบได้กับ ทัศนะแบบอันตนนิยม (Teleology) ของปรัชญาตะวันตก ²

ข. ความหมายที่ใช้เฉพาะเจาะจงให้แคบลงไปอีก จิตจะให้หมายถึงคุณสมบัติในการ รับรู้ต่างๆของปัจเจกภาพนั้นๆ ซึ่งก็หมายถึงสติสัมปชัญญะ (consciousness) ในบรรดาสิ่งที่มี

¹ Ibid., p.159.

² โจวซือผู้, จงกว้อเจ้อเสวียสี่อ, หน้า 371-372.

ชีวิตทั้งปวงนั่นเอง ความหมาย โดยนัยนี้ ต้องการ เน้นถึงสมรรถภาพในการทำงานของจิตซึ่งมีไม่เท่าเทียมกันอยู่ในระหว่างปัจเจกภาพต่างๆ ซึ่งผิดกับความหมาย โดยนัยแรกที่ต้องการ เน้นถึงหน้าที่และเป้าหมายของจิตอันได้แก่การ เป็นศูนย์ประสาน เพื่อถ่ายทอดนามธรรมเป็นรูปธรรมดังกล่าว ในแง่นี้ สิ่งที่มีชีวิตย่อมมีสมรรถภาพการทำงานของจิตหรือลึกลงหนึ่งก็คือสัมปัญญาสูงส่งกว่าสิ่งที่ไม่มีชีวิต และการที่สิ่งไม่มีชีวิตมิได้แสดงอาการรับรู้ ออกมาก็มิได้หมายความว่าสิ่งนั้นจะปราศจากจิตอยู่ในตัว เพียงแต่จิตของสิ่งไม่มีชีวิตเหล่านั้นเป็นจิตที่มีความสามารถของการทำงานอยู่ในระดับต่ำหรือมีสัมปัญญะต่ำ เท่านั้นเอง

ข้อที่น่าสนใจในเรื่องธรรมชาติของจิตตามทัศนะของจูซีดังที่ได้เสนอมานี้ก็คือ จูซีเชื่อว่าจิตเป็นองค์กรของปัจเจกภาพที่ทำหน้าที่สะท้อนธรรมชาติภายใน(ซึ่ง)ออกมาเป็นอารมณ์(ซึ่ง) ซึ่งย่อมมีความหมายว่า จิต กับ "ซึ่ง" ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ปัญหาที่เกิดเป็นถกเถียงกันก็คือ จิตเป็นองค์กรที่จูซีสมมติขึ้นอย่างเกินความจำเป็นหรือไม่ "ซึ่ง" กับ "จิต" อาจจะประกอบกันเอง โดยตรงและอารมณ์(ซึ่ง)ก็อาจจะแสดงออกมากจาก"ซึ่ง" ได้โดยตรง อย่างที่ไม่จำเป็นต้องมีจิตคอยทำหน้าที่เป็นสื่อเชื่อมโยงแต่อย่างใด ปัญหานี้เป็นเหตุให้เกิดมีปรัชญาสำนักจิตนิยม(จีนเสวียเจีย)ขึ้นในสมัยราชวงศ์หมิง เพื่อโต้แย้งทัศนะเรื่องจิตของจูซี โดยมีพื้นฐานความเชื่อว่า จิตกับ"ซึ่ง"ก็คือสิ่งเดียวกัน ประโยคสัญลักษณ์ของจูซีที่กล่าวไว้ว่า "หลี่ ก็คือ ซึ่ง" ก็ได้ถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นว่า "หลี่ ก็คือ จิต" แทน โดยสำนักจิตนิยม เหลือครึ่งตอนของการอธิบายสังขภาพแห่งจักรวาลลง ไปอีกครึ่งตอนหนึ่ง จึงกล่าวได้ว่า ความแตกต่างพื้นฐานของสำนักทั้งสองแห่งปรัชญาของจูซีใหม่อยู่ที่ทัศนะการมองธรรมชาติของจิตแตกต่างกันนี้เอง

คุณภาพของจิต

ถึงแม้ว่าจิตจะเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดขึ้นให้มีฐานะ เป็นตัวแทนของ "ซึ่ง" ซึ่ง เป็นสังขภาพอันเที่ยงแท้เพียงหนึ่งเดียวของจักรวาลและเป็นธรรมชาติแท้ที่เหมือนกันแม้จะแฝงอยู่ในปัจเจกภาพอันหลากหลาย แต่เนื่องจากจิตก็คือลักษณะหรือสภาวะหนึ่งของ "จิต" ดังได้กล่าวมาแล้ว จึงมีคุณสมบัติของความเป็น "จิต" อยู่ในจิตด้วย และคุณสมบัติประการหนึ่งก็คือความหลากหลายอันเกิดจากอนิจลักษณะ โดยเหตุนี้ จิตของสรรพสิ่งที่ถูกกำหนดมาให้มีหน้าที่เหมือนกันหมด จึงมีความแตกต่างกันออกไปตาม

ความหลากหลายซึ่ง เป็นคุณลักษณะประจำตัวนี้ด้วย ทำให้กลายเป็นระดับความสมบูรณ์ที่ต่างกันไป ออกไป กล่าวอีกนัยหนึ่ง จิตย่อมมีความแตกต่างไปจาก "แบบ" ของจิตที่ "นิ่ง" ได้กำหนดเอาไว้ไม่มากนัก เนื่องมาจากอิทธิพลของความเป็น "จิต" ที่จิตมีอยู่

จิตในแต่ละปัจเจกภาพจึงมีคุณภาพที่แตกต่างกันออกไปซึ่งจะวัดความแตกต่างดังกล่าวได้ ก็โดยการสังเกตจากผลงานในการปฏิบัติตามที่ว่าบรรลุเป้าหมายได้ในระดับใด กล่าวคือ ถ้าจิตสามารถสะท้อนสภาวะของธรรมชาติแท้หรือ "นิ่ง" ออกมาได้มากจนเห็นได้ชัดเจนใกล้กับความเป็นจริง ก็แสดงว่า นั่นเป็นจิตที่มีคุณภาพสูง ในทางตรงข้าม ถ้าจิตสะท้อนสภาวะของ "นิ่ง" ให้ปรากฏออกมาได้แต่เพียงน้อยก็ย่อมแสดงว่าเป็นจิตที่มีคุณภาพน้อย โดยเหตุนี้ วัตถุไร้อิทธิพลซึ่งสะท้อนธรรมชาติภายในออกมาได้แต่เพียงระดับวัตถุธาตุ จึงมีจิตที่มีคุณภาพต่ำกว่าจิตของสัตว์ที่สามารถสะท้อนธรรมชาติออกมาในรูปของสัมปัญญาะชั้นต่ำซึ่งรับรู้บางสิ่งบางอย่างได้ และสัตว์เครื่องดนตรีซึ่งมีสัมปัญญาะสูงกว่า ก็จนถึงขั้นที่สามารถควบคุมอาการทางกายภาพได้และมีสัญชาตญาณของการประหลูทธิธรรมในบางระดับ ก็ยังมีคุณภาพของจิตต่ำกว่าจิตของมนุษย์ซึ่งมีสัมปัญญาะสูงสุดจนสามารถ เลือกแสดงคุณธรรมได้อย่างเต็มที่อัน เป็นเครื่องแสดงว่าเป็นจิตที่สะท้อนคุณภาพของธรรมชาติแท้ภายในตัวออกมาได้มากจนไม่เพียงแต่จะควบคุมอาการทางกายภาพได้เท่านั้น ยังสามารถควบคุมจิตซึ่ง เป็นตัวของตัวเองได้อีกด้วย ข้อความดังกล่าวมานี้ อาจจะเขียนให้เห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดย เปรียบจิตให้เป็น เสมือนหนึ่งบานกระจกที่ตั้งขวางธรรมชาติที่แท้เอาไว้ ตามความเชื่อของญี่ปุ่น ธรรมชาติแท้จะแสดงออกมาได้จำเป็นต้องอาศัยบานกระจกนี้เท่านั้น ไม่มีหนทางอื่นในการแสดงภาพของธรรมชาติแท้ออกมาให้เห็นได้ ภาพที่ปรากฏจากการมองผ่านบานกระจกจะมีความชัดเจนใกล้กับภาพของธรรมชาติแท้เพียงใดก็ย่อมขึ้นอยู่กับความใสสะอาดของบานกระจกเป็นสำคัญ ถ้ากระจกขุ่นมัวหรือมีสีสันทึบสกปรกมัวแต่งเต็มอยู่ ภาพที่ปรากฏก็ย่อมผิดเพี้ยนไปจากความเป็นจริง เป็นธรรมดา ความใสของบานกระจกก็เทียบได้กับคุณภาพของจิตในแต่ละปัจเจกภาพซึ่งมีระดับแตกต่างกันออกไปดังกล่าวแล้วนั่นเอง

ความแตกต่างของคุณภาพของจิตในแต่ละปัจเจกภาพ ก็มีลักษณะแห่งความแตกต่างเช่นเดียวกันกับความแตกต่างของระดับธรรมชาติปรากฏการณ์ของสรรพสิ่งดัง ได้กล่าวไว้ในบทที่แล้ว กล่าวคือ จิตของปัจเจกภาวะที่อยู่ภายในหมวดหมู่เดียวกันย่อมเป็นจิตที่สมบูรณ์เท่าเทียมกัน แต่จะมีความแตกต่างกันออกไปอีกในระหว่างตัวตน เฉพาะ เนื่องจากความใส (ซิง) และความขุ่นมัว (จิวอ)

ของจิตมีไม่เท่ากัน บัจเจกภาพที่อยู่ในหมวดหมู่เดียวกันอาจจะรับนาจิตจนมีคุณภาพเท่าเทียมกันได้ แต่จะไม่สามารถรับนาจนข้ามหมวดหมู่ซึ่งมีความสมบูรณ์ของจิตไม่เท่าเทียมกัน เหตุที่ความแตกต่างกันของคุณภาพของจิตสามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผลเดียวกับกับลักษณะการแบ่งแยกความแตกต่างของธรรมชาติปรากฏการณ์เช่นนี้ ก็เพราะว่าจิตไม่ใช่อะไรอื่นนอกจาก"ฉี"นั่นเอง ธรรมชาติของจิตกับธรรมชาติปรากฏการณ์จึงเป็นธรรมชาติที่มีสาเหตุมาจากเหตุผลเดียวกัน

คุณภาพของจิตจึงมีความหมายอยู่ 2 นัยตามทำนองเดียวกันกับธรรมชาติปรากฏการณ์ของสรรพสิ่ง กล่าวคือได้แก่คุณภาพของจิตที่อาศัย ความสมบูรณ์ของจิตเป็นเกณฑ์แบ่งแยกอย่างหนึ่ง อันจะทำให้จิตของบัจเจกภาพที่อยู่ต่างหมวดหมู่กันมีคุณภาพต่างกัน เช่นจิตของมนุษย์มีคุณภาพของจิตโดยความสมบูรณ์สูงกว่าสัตว์เป็นต้น อีกอย่างหนึ่งก็คือคุณภาพของจิตที่อาศัยระดับความแจ่มชัดขั้นมูลฐานของจิตเป็นเกณฑ์แบ่งแยก ทำให้จิตที่แม้มีความสมบูรณ์เท่ากันก็อาจเกิดคุณสมบัติหรือคุณภาพที่ไม่เท่าเทียมกันในอีกกรณีหนึ่งขึ้นได้ เช่นจิตในหมู่มนุษย์ด้วยกันเองก็ยังสามารถแบ่งเป็นระดับต่างๆกันได้อีกเป็นต้น ความแจ่มชัดขั้นมูลฐานของจิตอาจจะสามารถวัดกลางกันมีความทัดเทียมกัน แต่ความสมบูรณ์ของจิตที่แต่ละบัจเจกภาพรับมาแต่เบื้องปรุมนั้น ย่อมไม่อาจแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้

โดยเฉพาะสำหรับจิตของมนุษย์ จูฬิโควิเคราะห์แบ่งระดับคุณภาพของจิตออกเป็น 2 ระดับด้วยกัน ได้แก่

ก. จิตคุณธรรม (เต้าชิน) หมายถึงจิตที่มีคุณภาพสูงในการสะท้อนสภาวะของธรรมชาติแท้ในตัวออกมาได้อย่างแจ่มชัดใกล้เคียงกับความเป็นจริงที่สุด จิตคุณธรรมจึงเท่ากับจิตที่แสดงอาการทางรูปธรรมของคุณธรรมหลักทั้ง 4 ออกมานั่นเอง เพราะธรรมชาติที่แท้ของมนุษย์ก็คือคุณธรรมหลักดังกล่าวมาแล้ว กล่าวโดยอีกนัยหนึ่ง ผู้ที่ครอบครองจิตคุณธรรมอยู่ในตัวจะเป็นผู้ที่เข้าใจในสัจภาวะและเหตุผลของ เหงิน, อี, หลี่, และจ้อได้อย่างชัดเจนจนทำให้อาการต่างๆทางรูปธรรมหรืออารมณ์(เชิง)ซึ่งมีจิตเป็นตัวควบคุมอยู่นั้น แสดงออกมาในรูปของความเมตตากรุณา, ความละเอียดอ่อนบาง, ความกอดมนและเหมาะสมงดงามในจริยวัตร และ ความสำนึกในการแยกแยะผิดชอบชั่วดี ซึ่งเป็นอาการทางรูปธรรมของคุณธรรมหลักทั้ง 4 ตามลำดับ ผู้ทรงไว้ซึ่งจิตคุณธรรมจึงย่อมสามารถเข้าใจ"สิ่ง"หรือธรรมชาติแท้อย่างในของตนได้อย่างถูกต้อง และทำให้สามารถอนุมานความเข้าใจดังกล่าวสืบต่อไปถึงกฎเกณฑ์ของจักรวาล(หลี่)ได้โดยไม่ยากอันจะเป็นทางนำไปสู่วิถีของความเป็นนักปราชญ์(เส็ง เหงิน)ได้ในที่สุด

๓. จิตปุถุชน (เหยินชิน) หมายถึงระดับของจิตซึ่งสะท้อนสภาวะของธรรมชาติที่ภายในตัวที่ปรากฏออกมาได้เพียงบางส่วน เนื่องจากถูกบดบังจากตัณหาฝ่ายต่ำ ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ เป็นเพราะจิตมีคุณสมบัติของความเป็น "ฉี" อยู่ในตัว มีสถานะเป็นผู้สร้างตัวตนให้แก่ปัจเจกภาวะทั้งหลาย เมื่อเกิดเป็นตัวตนขึ้นแล้วจึงมีอาการติดยึดและเห็นแก่ตัวจนไม่อาจทำหน้าที่สะท้อนสภาวะธรรมชาติได้เต็มที่ กล่าวอีกนัยหนึ่ง จิตปุถุชนก็คือจิตที่มีความกวนมัวอันเกิดจากวัฏธุกรรมและตัวตนจนไม่สามารถ เป็นสื่อที่ดีสำหรับถ่ายทอดภาวะของธรรมชาติบริสุทธิ์ได้ ผู้ที่มีคุณภาพของจิตในระดับนี้ ย่อมไม่อาจ เข้าใจถึงสภาวะของธรรมชาติได้ดั่งเห็น อาการทางรูปธรรมที่เกิดจากการบงการของจิตจึงแสดง ออกมาในทางที่ไม่สมดุลงกลมกลืนกับสภาวะความเป็นจริงของธรรมชาติ เช่นทำมาก เกินไปหรือน้อย เกินไปกว่าที่ควรกระทำจนเป็นเหตุให้เกิดความเลวร้ายขึ้นได้โดยง่าย จิตปุถุชนจึง เป็นจิตในระดับ ที่ต้องคอยระมัดระวังและหมั่นรักษาเพื่อยกระดับให้สูงขึ้นอยู่เสมอ

มนุษย์ดำรงอยู่ได้ก็ด้วยการรวมตัวกันเข้าระหว่าง "ฉิง" กับ "ฉี" ในการรวมตัวกันเข้านี้ อาจ วิเคราะห์ได้ว่า "ฉิง" ก็คือกฎเกณฑ์หรือเหตุผลอันไรรูป และ "ฉี" ก็คือฝ่ายของวัฏธุกรรมอัน มีรูป โดยที่สิ่งแรก(หมายถึง ฉิง) เป็นสิ่งที่เนื่องมาจาก "หลี่" ฉิง เป็นสิ่งที่มีธาตุอันตรงไวด้วย ความดีงาม และสิ่งหลัง(หมายถึง ฉี) เป็นสิ่งที่มีรูป ฉิง เป็นสาเหตุแห่งความเห็นแก่ตัวและ ความชั่วร้าย การแสดงออกของสิ่งแรกคือผลจากกฎแห่งสวรรค์ เนื่องจากมีพื้นฐานของความ ดีงามอยู่ ส่วนการแสดงออกของสิ่งหลังนี้มีพื้นฐานของความเลวร้ายแฝงอยู่ ย่อมกลายเป็นรูป เป็นตัณหาทั้งมวลในตัวมนุษย์ นี้คือขอแตกต่างกันระหว่างจิตปุถุชน(เหยินชิน) กับจิตกุดธรรม (เตาฮิน) ¹

¹ Ibid., pp.184-185.

Man lives by the union of the Nature with the Ether. But given this union we find, when we analyse it, that the Nature pertains to Law and is formless, while the Ether pertains to form and is material. The former as pertaining to Law and formless is altruistic and invariably good; the latter as pertaining to form and material is selfish and potentially evil. The manifestations of the former, since it is altruistic and good, are all the workings of Divine Law ; the manifestations of the latter, since it is selfish and potentially evil, are all the actions of human desire. Hence the distinction between the "natural mind" and the "spiritual mind"...

ความสามารถของจิตที่โง่แสดงออกให้ เป็นไปตามกฎศีลธรรมจะทำให้จิตนั้นเป็นจิตคุณธรรม (เตาหิน) และความสามารถของจิตที่โง่ให้กับการแสดงออกตามตัณหาทหรือความเห็นแก่ตัว ก็จะทำให้จิตนั้นเป็นจิตปุถุชน(เหยินหิน) ไป ¹

สรุปความแล้ว แม้ว่าจิตจะเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นในการก่อให้เกิดเป็นตัวตนสิ่งทุกอย่าง ในจักรวาลมีอยู่ในตัวเหมือนกัน แต่คุณภาพของจิตในแต่ละปัจเจกภาพก็ยิ่งแบ่งออกเป็นระดับ ยี่ดั้นต่างๆตามความสมบูรณ์และความแจ่มชัดของจิต เป็นเหตุให้จิตสามารถควบคุมบังคับการปัจเจกภาพ ได้เพียงในระดับหนึ่งตามแต่การจำกัดของคุณภาพเท่านั้น และเป็นเหตุให้อาการแสดงออกของจิตซึ่ง ก็คืออารมณ์(ซึ่ง) มีลักษณะและระดับที่ต่างๆกันออกไปตามแต่คุณภาพของจิตที่ครองอยู่

การทำงานของจิต

เนื่องจากจิตเป็นสภาวะแห่งการเปลี่ยนแปลงเกิดดับอยู่ตลอดเวลา จึงไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้เฉพาะสำหรับให้รับรู้สัมผัสได้โดยตรง ดังนั้น การจะสังเกตตัวตนหรือการทำงานของจิต จึงกระทำได้ก็แต่โดยการอนุมานเอาจากสัมปชัญญะ (consciousness) ในระดับต่างๆเท่านั้น เพราะสัมปชัญญะจะเป็นเครื่องชี้ถึงความมีอยู่ของจิตเช่นเดียวกับที่เราเชื่อว่าตัวตนและการทำงานของจักรุประสาทก็ด้วยการอนุมานจากจักรุวิญญาณเป็นต้น ตราบเท่าที่ปัจเจกภาพทั้งหลายมีสัมปชัญญะอยู่ ก็แสดงว่ามีตัวตนของจิตกำลังทำงานอยู่ และเมื่อใดที่สูญเสียสัมปชัญญะก็แสดงว่าการทำงานของจิตได้หยุดชะงักไป แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าจิตได้ดับสูญตามไปด้วย เพราะยังอาจจะมีจิตที่ดำรงอยู่โดยปราศจากการทำงานหรือปราศจากสัมปชัญญะก็ได้ ดังในกรณีของจิตของบรรดาวัตถุไร้ชีวิตทั้งหลาย การสูญเสียสัมปชัญญะจึงมีความหมายเพียงแก่การสูญเสียหนทางแห่งการรับรู้ว่ามีจิตกำลังทำงานอยู่เท่านั้น มิใช่หมายถึงการดับสูญของจิตแต่อย่างใด รวมความแล้ว การทำงานของจิต

¹ Ibid., p.194.

The intellectual powers of the Mind, when they manifest themselves on the plane of ethical principle, constitute the "spiritual mind"; when they manifest themselves in the region of desire, they constitute the "natural mind"

ก็คือการที่จิตแสดงอาการรับรู้หรือมีสัมปัตินั้นเอง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การทำงานของจิตก็คือ การสัมพันธ์ระหว่างจิตกับโลกภายนอกนั้นเอง แม้ปัจเจกภาวะทั้งหลายจะมีจิตตรองอยู่แต่หากปราศจากการทำงานของจิต ก็ไม่อาจรับรู้สัมพันธ์กับโลกภายนอกได้

สัมปัตินั้นหรืออีกนัยหนึ่งคือการทำงานของจิตนี้ ย่อมเป็นพื้นฐานเงื่อนไขที่คอยกำกับอาการรับรู้ที่อาจเกิดผ่านอายตนะอื่นๆด้วย การทำงานของอายตนะอื่นจึงต้องขึ้นอยู่กับการทำงานของจิต เพราะถ้าสัมปัตินั้นของจิตดับลง การทำงานหรืออาการรับรู้ที่เกิดจากอายตนะอื่นๆก็จะหมดลงตามไปด้วย ทำให้ไม่สามารถรับรู้แสง เสียง กลิ่น รสและสัมผัสได้อีกต่อไป ผิดกับในกรณีที่ว่าญาณที่เกิดจากอายตนะอื่นดับลงจึงจะไม่กระทบกระเทือนไปถึงการทำงานของอายตนะที่เหลือแต่อย่างใด การทำงานของจิตหรือการมีสัมปัตินั้นจึงเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการกำหนดอาการรับรู้ของตัวตนในภาคต่างๆ จูซีจึงกล่าวไว้ว่า "ภาพ เสียง และสัมผัสที่ตัวตนรับรู้ เท่ากับรับรองถึงความมีอยู่ของจิต" ¹

นอกจากจิตจะทำงานในฐานะที่เป็นสัมปัตินั้นรับรู้ภาวะการณ์ของโลกภายนอกแล้ว ยังทำงานในฐานะที่เป็น "ตัวการกำหนดความเคลื่อนไหวทั้งปวงของกายภาพ" ² อีกด้วย ถ้าจิตไม่ทำงาน อาการทางกายภาพของปัจเจกภาวะนั้นก็ย่อมไม่ปรากฏขึ้นด้วยเช่นกัน การเคลื่อนไหวต่างๆของตัวตนตลอดจนปฏิกิริยาสนองตอบแรงกระทบจากโลกภายนอกล้วนแล้วแต่จะต้องเกิดผ่านกระบวนการทำงานของจิตเสียก่อน และจิตจะเป็นตัวควบคุมตัดสินใจในการเลือกแสดงออกด้วยอาการและชีวิตที่ต่างๆกัน การทำงานของจิตในแง่ที่เป็นอำนาจควบคุมปฏิกิริยาทางกายภาพนี้ จูซีเรีนกว่า "สมรรถภาพ"(ใจ) ³ ซึ่งเขาได้อธิบายไว้ว่า

¹ Ibid., p.161

² Ibid.

³ Clarence Burton Day, The Philosophers of China, (London : Peter Owen, 1952), p.204.

ใจ คืออำนาจอย่างหนึ่งของจิตที่เป็นพลังสำหรับใช้ดำเนินการต่างๆ... หากเปรียบเทียบให้เป็นน้ำ ธรรมชาติ(จึง)ก็จะเป็นกฎเกณฑ์ที่กำหนดความเป็นน้ำขึ้น แต่ก็จะเป็นกฎเกณฑ์ที่ปราศจากกัมมันตภาพการเคลื่อนไหวใดๆ เปรียบได้กับน้ำที่ยิ่งนิ่งอยู่ เมื่ออารมณ์(จึง)ได้ถูกแสดงออกโดยจิต ก็เท่ากับการมีความเคลื่อนไหวเกิดขึ้น เปรียบได้กับน้ำที่กระเพื่อมเคลื่อนไหวไปมา ตักหา(อันเกิดจากแรงกระตุ้นของปรากฏการณ์ภายนอก) เทียบได้กับแรงผลักดันหรือสาเหตุที่ทำให้เคลื่อนไหวไหลได้ และ"ใจ"ก็คือแรงเคลื่อนทางจิตใจที่ทำให้น้ำไหลไปตามเหตุหรือแรงผลักดัน บางครั้งน้ำก็จะไหลไปได้เร็วและบางครั้งก็ช้า ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระดับความแตกต่างกันของ"ใจ"นั่นเอง¹

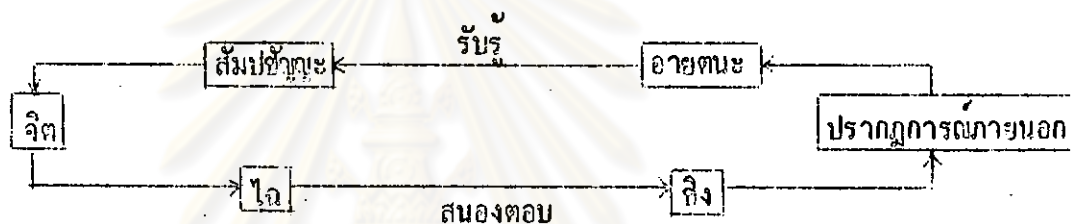
"ใจ"จึงเป็นอำนาจของจิตชนิดหนึ่งซึ่งคอยควบคุมการแสดงออกของกริยาการต่างๆของปัจเจกภาวนั้นๆ ทั้งยังเป็นตัวการที่ทำให้จิตสามารถสร้างความคิดคำนึงและเจตจำนงอิสระในการเลือกสนองตอบโลกภายนอกได้ในระดับชั้นระดับต่างๆกัน อย่างไรก็ตาม อำนาจของจิตดังกล่าวนี้ก็ยังคงขึ้นอยู่กับสัมปัตติยะและคุณภาพของจิตอยู่ หากจิตปราศจากสัมปัตติยะหรืออาการรับรู้แล้ว สมรรถภาพของจิตหรือ"ใจ"ดังกล่าวก็ไม่อาจควบคุมการตอบสนองอาการรับรู้ได้ และการตอบสนองจะอยู่ในลักษณะที่เหมาะสมเพียงใดก็อยู่ที่คุณภาพของจิตว่ามีระดับใด ถ้าจิตมีคุณภาพสูงทำให้แลเห็น

¹ Fung Yu-lan, A History of Chinese Philosophy, II : 557.

Capacity(ts'ai) is the power of the mind, which has the energy to carry on activities. The mind is the controller and ruler; it is in this that its greatness consists. The mind may be likened to water. The nature is the Principle of that water and, standing motionless, represents that water when it is quiescent, whereas the feelings, in their activities represent the water when it is in movement. Desire (yü) is the pouring forth of that water until it overflows, and capacity is the water's physical force which enable it thus to pour forth. Its pouring forth may be sometimes rapid, sometimes slow, depending upon the differences in its capacity.

สัจภาวะที่แท้จริงได้ชัดเจน การสนองตอบก็จะ เป็นไปในทางที่กลมกลืนกับสัจภาวะใดด้วยดี

สรุปความในเรื่องการทำงานของจิตแล้วจะเห็นว่าจิตมีลักษณะการทำงานแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ ได้แก่ การสร้างสัมปชัญญะเพื่อรับรู้อาการของ โลกอย่างหนึ่ง และการสร้างสมรรถภาพเพื่อสนองตอบอาการของ โลกอีกอย่างหนึ่ง การทำงานทั้ง 2 ลักษณะนี้จะต้องมีควบคู่กัน ไปเพื่อให้ครบเป็นวงจรจึงแสดงความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับ โลกภายนอก ดังอาจจะแสดงได้ด้วย แผนภูมิต่อไปนี้



จะเห็นได้ว่า ลักษณะการทำงานของจิตมีความเกี่ยวข้องกับผู้คนอยู่กับ โลกภายนอกอยู่ตลอดเวลา หากปราศจากปรากฏการณ์ภายนอก จิตก็ไม่อาจทำงานได้เพราะปราศจากสัมปชัญญะหรืออาการรับรู้อันสืบเนื่องไปถึงการปราศจากอาการตอบสนองด้วย ในทำนองเดียวกัน หากปราศจากการทำงานของจิตแล้ว ปรากฏการณ์ต่างๆภายนอกก็จะไม่มีความหมายอันใดเกิดขึ้น เพราะปราศจากตัวการจึงจะมารับรู้ความหมาย ดังนั้น จิตจึงต้องทำงานเพื่อสร้างสัมพันธ์กับ โลกภายนอกอยู่เสมอ "ชีวิต" จึงจะมีความหมายขึ้นมาได้ แนวทางอธิบายของจูชิเกี่ยวกับจิตสัมพันธ์กับ โลกเช่นนี้ ย่อมเป็นมูลที่สนับสนุนหลักการของลัทธิขงจื้อได้เป็นอย่างดี เพราะเท่ากับเป็นการชี้ให้เห็นว่า บัจเจกภาพทั้งหลายที่มีชีวิตย่อมมีการทำงานของจิตซึ่งทำให้ไม่สามารถปฏิเสธที่จะเกี่ยวข้องกับ โลกหรือสังคมรอบๆตัวได้

สรุป

จากการพิจารณาคุณลักษณะและการทำงานของจิต ทำให้พบว่า ตามทัศนะของจูซี จิตเป็นกลไกขั้นพื้นฐานที่มีความสำคัญที่สุดในตัวของปัจเจกภาพทั้งหลาย เนื่องจากมีฐานะเป็นตัวผลักดันให้มีการประกอบกันระหว่างนามธรรมกับหลังสร้างสรรค์จนปัจเจกภาพเกิดเป็นตัวตนขึ้นได้ และยังมีฐานะเป็นองค์กรที่ควบคุมการแสดงออกของปัจเจกภาพในระดับและลักษณะต่างๆกัน โดยเฉพาะในสิ่งที่ชีวิตแล้ว จิตจะเป็นศูนย์กลางของการรับรู้และการสนองตอบต่อโลกภายนอกอยู่ตลอดเวลา ความมีตัวตนของปัจเจกภาพทั้งหลายจึงขึ้นอยู่กับจิตเป็นสำคัญ กล่าวอีกนัยหนึ่ง จิตก็คือตัวตน (self) ของปัจเจกภาพทั้งหลายนั่นเอง การพัฒนาตัวตนจึงต้องเริ่มที่การพัฒนาจิตเป็นมูลฐานก่อน เพราะจิตที่มีคุณภาพดีเท่านั้นที่นำไปให้ผู้นั้นสามารถบรรลุเป้าหมายของชีวิตที่แท้จริงได้

การพัฒนาจิตตามความหมายของจูซี มีไว้ลักษณะของการพยายามระงับคตัฬารารมดีหรือ การควบคุมการแสดงออกของจิต หรือการพยายามปิดกั้นอายตนะเพื่อปฏิบัติเสถียรการกระทบกับโลกธรรมภายนอก ด้วยการแสวงหาวิเวกธรรมดีอัน โดยเป็นที่ตั้ง ทั้งนี้เพราะจูซีถือว่าจิตที่มีคุณภาพจะต้องทำงานสัมพันธ์กับโลกภายนอกเสมอ ถ้าจิตไม่ได้ทำงาน การพัฒนาจิตย่อมเป็นไปไม่ได้ ดังนั้นการพัฒนาจิตจึงหมายถึงการสร้างสมรรถภาพ (ใจ) ของจิตให้มีความสามารถเลือกตอบสนองต่อปรากฏการณ์ต่างๆได้อย่างกลมกลืนถูกต้องกับสัจภาพ อันจะทำให้สิ้นความกังวลต่อตัวตนของตนเอง และต่อแรงกระทบของสภาพแวดล้อม ความข้อนี้เห็นได้จากคำกล่าวของเขาตอนหนึ่งว่า "การสนองตอบในสิ่งที่ไม่ควรตอบสนอง จะทำให้เกิดความสับสน และการไม่สนองตอบในสิ่งควรตอบสนองก็หมายถึงความตาย"¹

ปัญหาเรื่องธรรมชาติของจิตที่จูซีได้อธิบายไว้นี้ ในส่วนหนึ่งก็เพื่อขยายความคำสอนเกี่ยวกับจิตของเม้งจื้อที่ยังคลุมเครืออยู่ และในอีกส่วนหนึ่งก็เพื่อแสดงความเห็นคัดค้านวิธีการของ

¹ Chu Hsi, The Philosophy of Human Nature, p. 251.

พุทธศาสนาที่เขื่องฟูอยู่ในสมัยก่อนหน้านั้น โดยเสนอวิธีการรักษาจิตที่ไม่จำเป็นต้องปฏิเสธหรือตัด
 เวทนาทิ้งเป็นปฐมดังกล่าวข้างต้น ทั้งนี้เพื่อเน้นว่า ลัทธิจึงถือต้องการรักษาตัวตนเพื่อให้อยู่รวม
 กับสังคมได้ด้วยความมากกว่าจะต้องการแสวงหาโลกุตระธรรมขั้นสูงที่จักรู้ได้แต่เฉพาะตน อย่างไรก็ตาม
 ลักษณะการอธิบายของจูชิก็ยังคงทิ้งร่องรอยของพุทธศาสนคติเอาไว้ให้เห็นได้บ้าง จึงกล่าวได้ว่า
 จูชิได้อาศัยความรู้ว่าด้วยเรื่องจิตจากพุทธศาสนามาประยุกต์อธิบายให้เข้ากับอุดมคติแบบงูจิอันเอง
 ถึงกระนั้นก็ตาม คำอธิบายของจูชิเกี่ยวกับเรื่องจิตนี้ก็ยังไม่ละเอียดลึกซึ้งพอ เนื่องจากไม่ได้รับ
 การเน้นจากจูนิมากนัก ปรากฏว่าในภายหลังเมื่อปรัชญาของงูจิใหม่พัฒนาจนเกิดเป็นสำนักจิตนิยมขึ้น
 แล้ว หนุชิเรื่องจิตจึงได้รับการวิเคราะห์ขยายความอย่างพิสดารยิ่งขึ้นจนมีความคล้ายคลึงกับวิธีการ
 ทางพุทธศาสนา สำนักจิตนิยมของปรัชญาของงูจิใหม่ได้ชื่อว่าเป็นลัทธิงูจิแบบเร็นก็ เพราะศึกษาเน้น
 หนักในเรื่องจิตตามแนวของนิกายชาดของพุทธศาสนาเอง



ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย